

Е. О. СИМОНОВИЧ

ПОРІВНЯЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ПАМ'ЯТОК ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В РАЙОНІ м. ЧЕРКАС

Черкаський загін Кременчуцької експедиції Інституту археології АН УРСР на протязі 1956—1958 рр. провадив розкопки і розвідки на правобережжі Дніпра в зоні, що підлягала затопленню водосховищем Кременчуцької ГЕС. Основні роботи були зосереджені на трьох поселеннях черняхівської культури південніше м. Черкаси — в с. Ломовате, Леськи, Червона Слобода. Кожне з цих поселень віддалене одне від одного не більше як на 10 км і в цьому відношенні вони становлять певний мікрорайон.

На перших двох поселеннях були розкриті великі площі. Найвишні за масштабом роботи були проведені в с. Ломовате, де досліджувалися два черняхівських поселення (розкопана площа становить близько 1000 м²). У с. Леськи роботами М. Ю. Брайчевського та А. Т. Брайчевської розкопана значна частина черняхівського поселення¹. Однак у 1958 р., в зв'язку з руйнуванням прибережної смуги поселення, ми зі згоди М. Ю. Брайчевського відновили там розкопки. Нами досліджувалась ділянка поселення, віддалена від основних розкопів 1956 р. приблизно за 400—500 м (розкопано 244 м²). У с. Червона Слобода провадились попередні розкопки на поселенні площею 77 м².

Розвідки Середньо-Дніпровської експедиції Інституту археології АН УРСР у 1959 р. підтвердили густу заселеність цього району у III—IV ст. н. е. Так, на маршруті від с. Червона Слобода² до с. Леськи, вздовж берега давньої протоки Дніпра, виявлено залишки не менше чотирьох поселень черняхівського типу. Вся зібрана на цих поселеннях кераміка виготовлена на гончарному крузі.

Переходячи до опису пам'яток, що становлять предмет порівняльного дослідження, зазначимо, що наслідки робіт першого сезону у с. Ломовате коротко висвітлені в попередній публікації³. У цій статті зупинимось лише на характеристиці відкритого на поселенні у 1957 р. житла, подамо процентні співвідношення кераміки і наведемо дані щодо стратиграфії та часу існування пам'ятки.

На поселенні у с. Ломовате, крім господарських ям, обмазаних глиною, та залишків вогнищ, було виявлено напівземлянкове житло,

¹ М. Ю. Брайчевский, А. Т. Брайчевская. Раскопки в с. Леськи на Днепре. — КСИА, вып. 8. К., 1959, стор. 46—54; А. Т. Смиленко, М. Ю. Брайчевский. Черняховское поселение в селе Леськи близ города Черкассы. — МИА, № 139. М., 1967, стор. 35—61.

² У Червоній Слободі у 20-ті роки при земляних роботах виявлено могильник черняхівської культури. Поселення, пов'язане з ним, відкрите розвідками 1957—1958 рр.

³ Э. А. Симонович. Раскопки раннечерняховского поселения у с. Ломоватое. — КСИА, вып. 8. К., 1959, стор. 55—59.

заглиблене у материк на 0,3—0,4 м (рис. 1, 1)⁴. Воно мало майже квадратну форму розміром 3,85×3,15 м і було орієнтоване меридіально. З південного боку житла мало виступ, де знаходилась господарська яма-льох. У центрі житла розміщувалося вогнище, позначене перепаленістю і невеликим пониженням рівня долівки, а також глибокою передвогнищевою ямою. Вздовж стін стояли стовпи, які скріплювали і

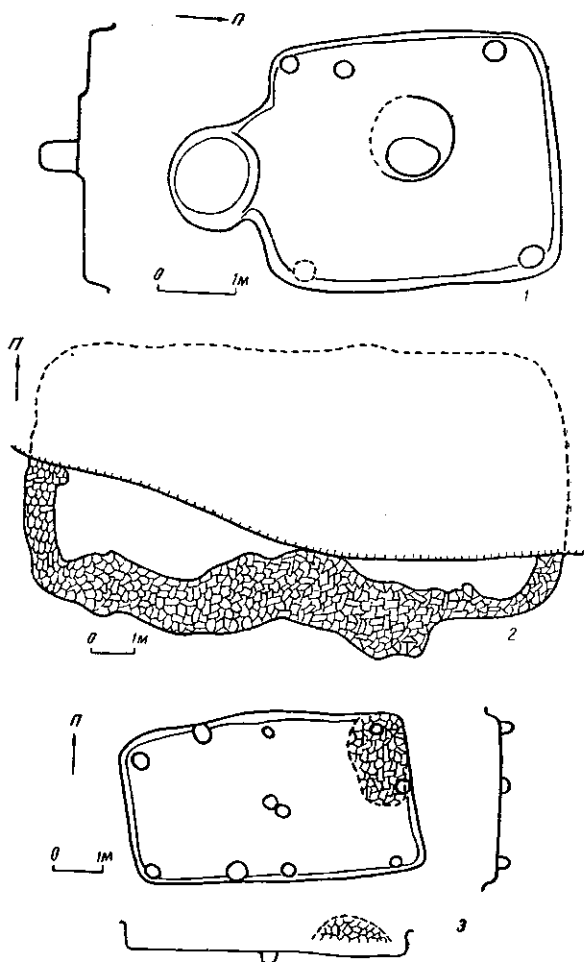

Рис. 1. Житла черняхівської культури в районі м. Черкас:

1 — Ломовате; 2 — Леськи; 3 — Червона Слобода.

підтримували перекриття. Долівка земляна, утрамбована. Біля вогнища було знайдено залізний ніж. Кераміка, що знаходилась на долівці, в передвогнищевій ямі, а також у заповненні житла, представлена уламками ліпного та гончарного посуду. На долівці знайдено 69 уламків ліпної та 28 — гончарної кераміки; в передвогнищевій ямі — 9 уламків ліпної та 3 уламки гончарної кераміки. Таке поєднання характерне для всіх поверхстків культурного шару, який має місцями товщину до 1 м. Зокрема, в ямах трапляються разом уламки ліпної та гончарної кераміки, які є, безсумнівно, одночасними.

⁴ Фотографію вказаного житла вміщено в «Очерках истории СССР III—IX вв.», М., 1958, стор. 77.

Співвідношення керамічних груп по штиках характеризує нижченаведена таблиця (за матеріалами розкопок 1957 р.)⁵ (табл. на стор. 140).

Отже, з наведеної таблиці видно, що на розкопі I у с. Ломовате загальна кількість (1078) уламків посуду розподіляється на: ліпну — 656 (60,8%), грубу гончарну — 245 (22,7%), лошену гончарну — 74 (6,8%), амфори — 108 (9,7%). На розкопах IV—V із загальної кількості (1648) уламків кераміки: ліпної — 686 (41,7%), грубої гончарної — 672 (40,9%), лощеної гончарної — 248 (15%), амфор — 37 (2,4%). Вся

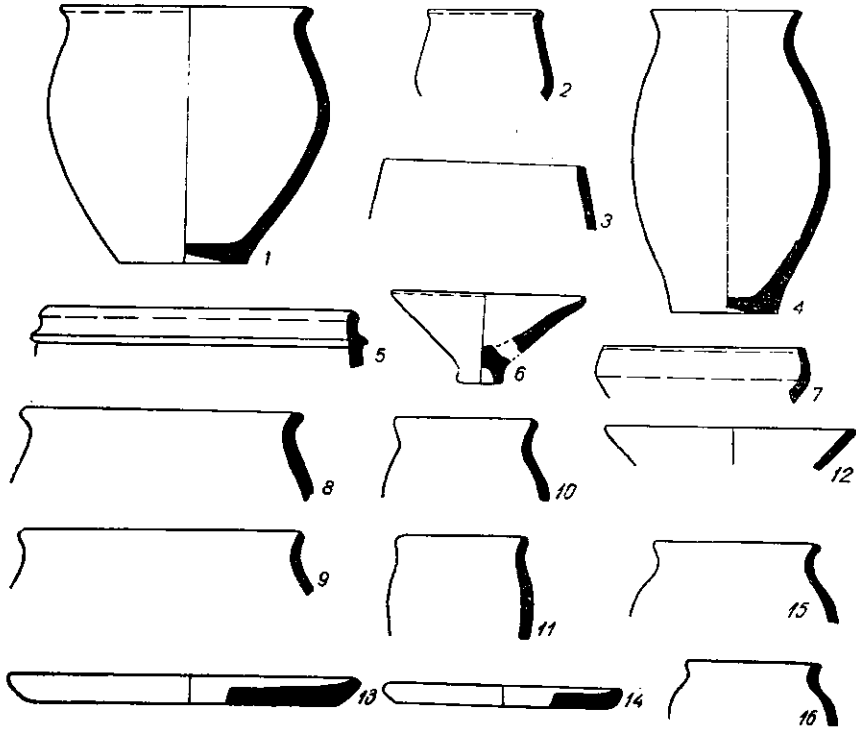

Рис. 2. Типи ліпного посуду:

1—7 — Ломовате; 8—14 — Леськи; 15—16 — Червона Слобода.

кераміка на поселенні становить 3444 уламки посуду, що дає таке співвідношення: ліпної — 1658 (48,1%), грубої гончарної — 1179 (34,2%), лощеної гончарної — 450 (13,2%), амфор — 157 (4,5%).

Якщо виключити процентні співвідношення ліпної, грубої гончарної, лощеної гончарної кераміки та амфор, які зустрічаються в одному шарі, то виявляється, що на більшості ділянок, в цілому рівних за площею, на однакових глибинах коливання процентних співвідношень не перевищує в основному 20%. При цьому зберігаються стабільні співвідношення груп кераміки: ліпна — на першому місці, груба гончарна — на другому, лошена гончарна — на третьому, амфори — на четвертому. В нижніх штиках відхилення мають значне коливання у зв'язку з тим, що на глибині 5—6 штиків знахідок стає менше і кожний окремих уламок посуду набагато змінює процентні співвідношення (рис. 2, 1—7).

⁵ Обґрунтування одночасності і одношаровості пам'ятки необхідне в зв'язку з тим, що деякі дослідники були схильні вбачати існування двох культурних шарів — черняхівського і шару третьої чверті I тисячоліття н. е. (див. МІА, № 108. М., 1963, стор. 191, карта поселень). Потужність культурних відкладень говорить про довгий час існування селища та інтенсивну діяльність його населення, хоча слід відзначити, що на глибині 6—7 штиків (відповідно 1,2—1,4 м) знахідки були поодинокими. В такому випадку вони, звичайно, пов'язані з тими місцями, де при зачистці матеріка згодом простежувались ями.

Таблиця І *

Штах	Розкоп		Розкоп І				Розкоп ІV				Розкоп V				Т-ф									
	Квадрат	Групи кераміки	1-4	Р-У	1-5	Ф-ч	1-4	Ш-н	1-4	В-Д	1-4	Е-З	1-4	В-Л		1-4	М-О	1-4	П-С	1-4	Кіль-кість	%		
			Кіль-кість	%	Кіль-кість	%	Кіль-кість	%	Кіль-кість	%	Кіль-кість	%	Кіль-кість	%		Кіль-кість	%	Кіль-кість	%	Кіль-кість	%	Кіль-кість	%	
2	Квадрат	Групи кераміки	137	70,2	96	71,1	52	52,5	38	38,7	34	72,3	34	72,3	54	72,0	35	67,3	56	52,3	6	12,2		
			39	20	22	16,3	26	26,2	45	45,9	12	25,5	12	25,5	18	24,0	14	26,8	32	29,9	38	77,5		
			8	4,1	5	3,7	12	12,1	10	10,2	1	2,1	1	2,1	3	4,0	3	5,7	17	15,8	5	10,2		
			11	5,6	12	8,8	9	9,1	5	5,1										2	1,8			
3	Квадрат	Групи кераміки	49	58,3	64	57,1	51	43,2	30	16,6	45	63,3	45	63,3	35	48,6	54	49,5	30	58,8	78	58,1		
			22	26,1	29	25,9	43	36,4	105	58,3	14	19,7	14	19,7	29	40,2	39	36,7	12	23,5	33	24,6		
			4	4,7	8	7,1	10	8,4	36	20,0	11	15,5	6	8,3	6	8,3	13	11,9	9	17,6	21	15,6		
			9	10,7	11	8,8	14	11,8	9	5	5	2,9	1	1,4	1	2,7	2	2,7	3	2,7		2	1,5	
4	Квадрат	Групи кераміки	23	62,1	56	75,6	33	56,9	5	3,7	18	43,8	18	43,8	31	50,8	20	54,0	10	34,4	14	43,7		
			8	21,6	7	9,4	11	18,9	101	74,8	15	36,6	15	36,6	15	24,5	15	40,5	11	37,8	13	40,6		
			4	10,8	1	1,3	7	12,0	25	18,6	8	19,5	8	19,5	12	19,8	2	5,4	6	20,6	5	15,6		
			2	5,4	10	13,5	7	12,0	4	2,9										2	6,2			
5	Квадрат	Групи кераміки	13	68,4	36	66,6	35	52,2	12	20,0	15	46,4	15	46,4	16	72,7	6	42,8	7	41,1	10	62,5		
			3	15,7	8	14,8	17	25,3	30	50,0	14	42,4	14	42,4	3	13,6	5	35,7	9	52,9	4	25,0		
			1	5,2	3	5,5	7	10,4	17	28,3	4	12,1	4	12,1	3	13,6	3	21,4	1	5,8	1	6,2		
			2	10,5	7	12,9	8	11,9	1	1,6												1	6,2	
6	Квадрат	Групи кераміки			11	42,3			5	12,8	10	37	10	37	3	27,2								
					10	38,4			18	46,1	14	51,8	14	51,8	5	45,4	3	35,7	7	41,1	10	62,5		
					4	15,3			16	41,0	2	7,4	2	7,4	2	18,2	3	21,4	1	5,8	1	6,2		
					1	3,8					1	3,7	1	3,7	1	9,1								
7	Квадрат	Групи кераміки							2	16,6	7	58,3	7	58,3										
									6	50,0	3	25,0	3	25,0										
									4	33,0	2	16,6	2	16,6										

* Підрахунки кераміки на поселенні Ломовате — І (за розкопками 1957 р.).

Вважаємо, що здійснена під час розкопок практична перевірка статистичного методу на різних ділянках поселення, віддалених одна від одної, стверджує його необхідність і правильність. Внаслідок підрахувань кераміки на поселенні по всіх штиках можна відзначити переважання ліпного посуду над кожною окремою групою гончарного посуду, як з шершавою шорсткою, так і з лощеною поверхнею. Так, на всьому поселенні 48,1% становить ліпна кераміка, 34,2—груба гончарна, 13,2—лощена гончарна і 4,5%—уламки амфор. Ця обставина, а також виявлення уламків імпортного причорноморського посуду від вузькогорлих ранньоримських амфор, відсутність витонченості в формах і в орнаментатії місцевого гончарного посуду є характерною ознакою цього ранньочерняхівського поселення (рис. 3).

Про одношаровість поселення свідчить також стабільність співвідношень керамічних груп ліпного і гончарного посуду в комплексах і в культурному шарі поза ними, де ліпна кераміка зустрічається в значній кількості на всіх глибинах, домінуючи над іншими групами. Окремі знахідки речей на поселенні також свідчать про одношаровість пам'ятки. Вони знайдені на різній глибині в культурному шарі, але відносяться в цілому до одного часу, до перших століть н. е. Це знайдені на глибині 0,95 і 0,4 м уламки двох кістяних гребінців, скріплені бронзовими цвяхками, а не трубочками чи залізними цвяхками, як це характерно для пізнішого часу. Залізна пряжка з круглим кільцем і обоймою, яка теж найбільш характерна для ранньоримського часу, зустрінута в культурному шарі на глибині 0,4 м. Подвійна скляна намистина з позолотою знайдена на глибині 0,6 м. Вона має аналогії серед намистин, наприклад, такого раннього могильника, як східна ділянка некрополя Неаполя Скифського, який пізніше першої половини III ст. н. е. вже не використовувався. В цьому ж могильнику є аналогії бронзовій довгій проушній голці, знайденій в с. Ломовате на глибині 0,7 м. Уламок ливарної форми від дзеркала сарматського типу I—II ст. н. е. невеликого розміру, з петелькою з краю виявлено на глибині 0,6 м. Цікава і незвичайна для поселень періоду розквіту черняхівської культури знахідка бронзового ланцюга із збільшених знизу s-подібних ланок зустрінута на глибині 0,5 м. Уламок верхньої частини арбалетної підв'язаної фібули, знайденої на глибині 0,3—0,35 м, належить до слабoproфільованих фібул цього типу з наружною тетівною пружини (рис. 4, 3). Найважливішим свідченням одношаровості пам'ятки є дві римські срібні монети, зустрінуті на поселенні в точно зафіксованих місцях (рис. 4, 1, 2). Одна з них, яка належить дочці Марка Аврелії — Люциллі Августі (карбована у 164—169 рр. н. е.), знайдена в шарі на глибині 0,4 м; друга — Антоніна Пія, карбована при Марку Аврелії (151—152 рр. н. е.), зустрінута в нижніх штиках культурного шару на глибині 0,75 м⁶. Всі перераховані обставини якнайкраще свідчать про одношаровість пам'ятки і визначають час її існування II—III ст. н. е.

Розділ про роботи у с. Леськи присвячений, головним чином, наслідкам наших досліджень з використанням деяких даних розкопок М. Ю. Брайчевського і А. Т. Брайчевської⁷.

Поселення у с. Леськи розташоване на притоці Дніпра Євтусі недалеко від місця їх злиття. Східну межу поселення становить пересохлий рівчак, так звана Фокина канава, вздовж якої на значну відстань від ріки продовжується поселення. Під час прокладки траншей було знайдено велику кількість уламків ліпного посуду і в прибережній частині було відкрито напівземлянку. Наші роботи, розпочаті безпосередньо біля обриву, де в зрізі були помітні скупчення обмазки, привели

⁶ Монети визначені К. В. Голенко.

⁷ З нагоди висловлюємо вдячність М. Ю. Брайчевському і А. Т. Сміленко за люб'язно представлену можливість ознайомитись з матеріалами розкопок в с. Леськи.

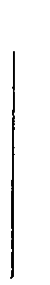

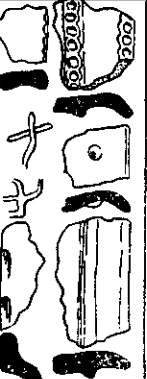

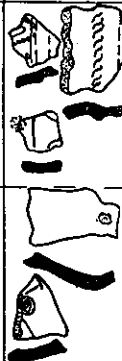
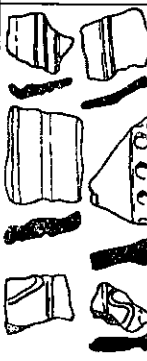

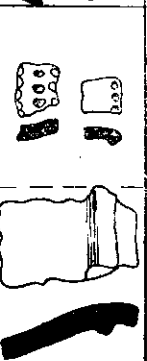

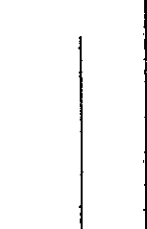
Орнаментация доплатковою профліробою	Гончарний посуд			Лінійні посуд
	Штампована орнаментация	Рельєфна орнаментация	Лискована орнаментация	Різнi типи орнаментациі
				
				
 0 3cm				

Рис. 3. Типи орнаментациі кераміки на поселеннях в с. Ломоваті, Деськи, Червона Слобода.

до виявлення наземного житла, в значній частині вимитого рікою (рис. 1, 2). Від будівлі залишився розвал обпаленої глиняної обмазки майже правильної прямокутної форми. Скупчення обмазки було орієнтоване точно по лінії схід—захід, вздовж берега ріки і мало довжину близько 14 м. Серед уламків обмазки із стін будівлі траплялися фраг-

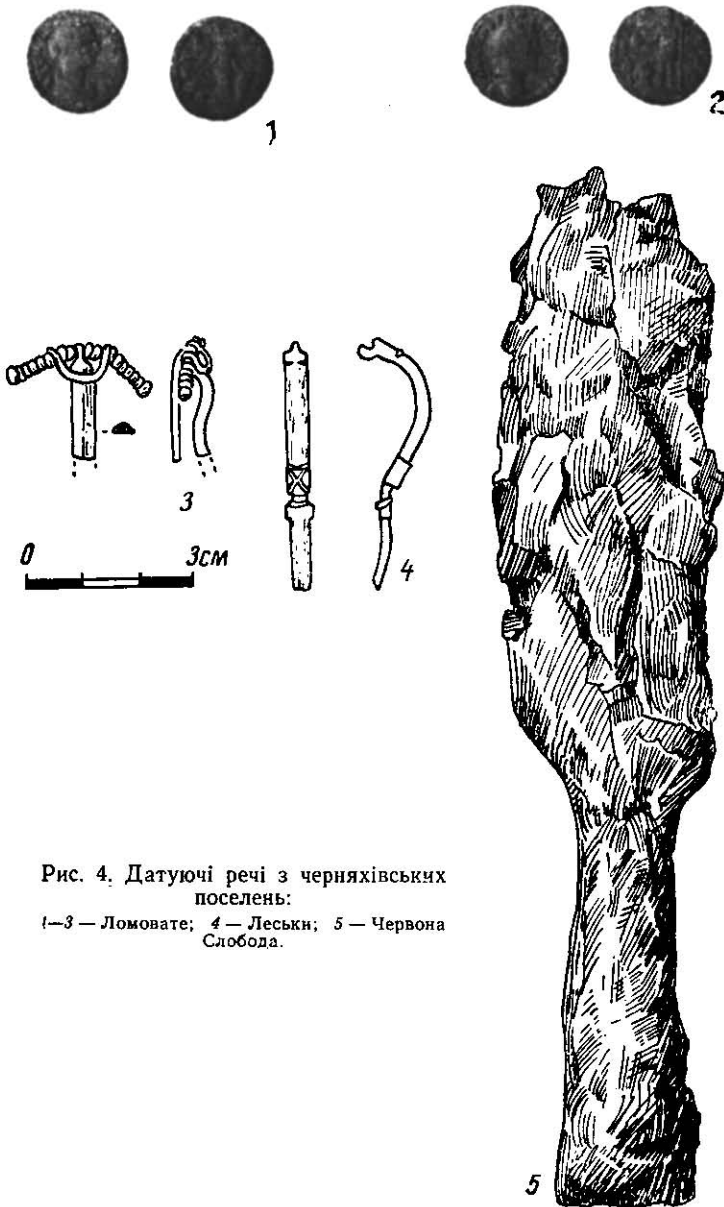

Рис. 4. Датуючі речі з черняхівських поселень:
1—3 — Ломовате; 4 — Леськи; 5 — Червона Слобода.

менти з відбитками стовпів і переплетеного пруття. Вогнище, очевидно, знаходилося в частині, що не збереглася. Біля південно-східного кута будівлі було знайдено уламок закопаного дна сіроглиняної посудини з залишками черепа тварини, можливо, жертвеного походження з часу будівництва. Однак на віддаленій від берега частині поселення, на відміну від прибережної, не простежено слідів напівземлянок. Тут кераміка мала інший склад, а саме — ліпні посудини зустрічались спорадично. Використовуючи досвід роботи у с. Ломовате, було підраховано

кераміку з розкопів I та II на поселенні у с. Леськи (за матеріалами розкопок 1958 р.). У прибережній частині поселення значний процент посуду складали уламки ліпної кераміки, яка цілком аналогічна за типами та за тістом кераміці на поселенні у с. Ломовате (рис. 2, 8—14).

Таким чином, таблиця II характеризує таке співвідношення кераміки у с. Леськи: ліпної — 270 (19,3%), грубої гончарної — 878 (62,7%), лощеної гончарної — 202 (14,4%), амфор — 51 (3,6%).

Однак на відміну від с. Ломовате, ліпна кераміка у с. Леськи поступається своєю чисельністю перед грубою гончарною. Типи гончарного посуду, особливо лощеного, із поселення у с. Леськи більш різноманітні за формою та орнаментациєю, ніж у с. Ломовате (рис. 3). Процент амфор менший у с. Леськи. Це вузькогорлі ранньоримські амфори, а уламок, знайдений в нижніх штиках прибережної частини, походить від псевдокоської зі здвоєними ручками початку нашої ери.

Серед окремих знахідок виявлено уламки залізних предметів: дзвінка, ключа від засува, шильця, ножів та глиняне циліндричне пряслице. Бронзова арбалетна фібула підв'язаного типу, спинка якої досить різко профільована, відноситься, очевидно, до III—IV ст. н. е. (рис. 4, 4).

Переважаання ліпної кераміки у прибережній частині і в напівземлянці, відкритій у 1956 р., а також знайдений уламок здвоєної ручки амфори свідчать про те, що частина поселення більш давня. Поселення виникло тут не пізніше II ст. н. е.

Про те, що і в наступні часи тут продовжувалося життя, свідчать наземні будівлі. Залишки однієї з них виявлено нами, а значна кількість жител, подібних до неї, простежена під час розкопок ще у 1956 р. М. Ю. Брайчевським та А. Т. Брайчевською, коли розкопувалася пізня, віддалена від берега частина поселення. Рання дата культурних залишків у прибережній частині не виключає довготривалого існування поселення в цілому і порівнянь пізньої дати знахідок у віддаленій від берега частині. До речі, на це вказує також наша знахідка різнопрофільованої спинки фібули, очевидно, не раннього типу.

На відстані трьох-чотирьох кілометрів від основного русла Дніпра, у с. Червона Слобода, розташоване поселення, яке займає схил другої надзаплавної тераси, що становить межу зони затоплення.

У с. Червона Слобода провадилось шурфування і було закладено розкоп. В одному з шурфів простежено господарську яму, в іншому — знайдено уламок кам'яного округлого жорна. В розкопі виявлено заглиблене у землю житло видовженої форми, розмірами 5,35×3,15 м, орієнтоване в широтному напрямку (рис. 1, 3). По краях і в центрі розташовувались стовпи від стін і покрівлі. Долівка земляна, сильно утрамбована. У північно-східному куті знаходилася на підвищенні глинобитна з склепінням піч, від якої зберігся розвал обмазки. Недалеко від печі, очевидно, знаходився вхід до житла. Серед розвалу обмазки склепіння печі виявлено залізні уламок леза меча і наконечник списа — знахідки рідкісні для пам'яток черняхівського типу (рис. 4, 5). У заповненні напівземлянки знайдено також залізний ніж, уламок скляної посудини та багато гончарного посуду. Менший процент становить гончарна лощена кераміка. Зовсім небагато було уламків ліпних горщиків та амфор (рис. 2, 15—16; 3). Дані таблиці III свідчать про повне переважаання у складі кераміки грубого гончарного посуду.

Амфори, за визначенням І. Б. Зеест, належать до часу не раніше другої половини III—IV ст. н. е. Уламок товстостінного скляного кубка з житла відноситься до того ж часу. Вражає різноманітність форм і орнаментациї гончарного посуду, що простежується навіть за матеріалами наших невеликих розкопок. Зокрема, про це свідчить виразний уламок чорного лощеного глека з овальними зрізами по ребру на тулубі та

Таблиця II *

Штах	Розкоп	Р-ІІ, кв. 52-56, д-е		Р-І, кв. 11-13, е-к		Р-І, кв. 14-20, ж-к		Р-І, кв. 21-24, е-к		Всього	
		кількість	%	кількість	%	кількість	%	кількість	%	кількість	%
1	Уламки ліпного посуду	—	—	15	39	23	56	13	43	51	46
	Уламки грубого гончарного посуду	—	—	18	46	9	22	15	48	42	38
	Уламки лощеного гончарного посуду	—	—	6	15	3	7	3	9	12	10
	Уламки амфор	—	—	—	—	6	15	—	—	6	5
2	Уламки ліпного посуду	2	14	33	43,5	15	34	6	35	56	33
	Уламки грубого гончарного посуду	10	72	33	43,5	19	42	8	47	70	41
	Уламки лощеного гончарного посуду	2	14	10	13	10	22	3	18	25	15
	Уламки амфор	—	—	—	—	1	2	—	—	1	1
3	Уламки ліпного посуду	11	31	24	15	27	39	8	10	70	21
	Уламки грубого гончарного посуду	21	58	111	72	27	39	54	71	213	63
	Уламки лощеного гончарного посуду	4	11	19	12	10	15	5	61	38	11
	Уламки амфор	—	—	1	1	5	7	10	13	16	5
4	Уламки ліпного посуду	15	19	—	—	27	16	13	6	63	11
	Уламки грубого гончарного посуду	47	38	—	—	114	66	222	76	404	70
	Уламки лощеного гончарного посуду	18	22	—	—	24	14	41	14	86	15
	Уламки амфор	1	1	—	—	8	4	10	4	21	4
5	Уламки ліпного посуду	7	9	—	—	3	14	2	10	12	10
	Уламки грубого гончарного посуду	53	68	—	—	14	67	10	50	77	65
	Уламки лощеного гончарного посуду	16	21	—	—	4	19	7	35	27	23
	Уламки амфор	2	2	—	—	—	—	1	5	3	2
6	Уламки ліпного посуду	13	19	—	—	—	—	—	—	—	—
	Уламки грубого гончарного посуду	49	70	—	—	—	—	—	—	—	—
	Уламки лощеного гончарного посуду	8	11	—	—	—	—	—	—	—	—
	Уламки амфор	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

* Підрахунки кераміки в с. Леськи (за матеріалами розкопок Е. О. Симоновича 1958 р.).

з лощеним зигзагом під вінцями (рис. 3). Показово, що підрахунки кількості уламків вінець підтверджують відзначені співвідношення груп кераміки на поселенні у с. Червона Слобода.

Знайдені на поселенні жорна і значна кількість кісток, переважно великих і дрібних рогатих тварин, свідчать про розвинене землеробство та скотарство.

Таким чином, нами коротко розглянуто три поселення черняхівської культури, кожне з яких має свої специфічні особливості. Дослідження

Таблиця III *

Групи кераміки	Кількість	%
Уламки ліпного посуду	24 (4)**	5 (5)
Уламки грубого гончарного посуду	326 (33)	73 (50)
Уламки лощеного гончарного посуду	86 (28)	19 (42)
Уламки амфор	13 (2)	3 (3)

та виявлення матеріалів цих поселень дають змогу попередньо простежити і намітити еволюцію черняхівських пам'яток для цього району Середнього Подніпров'я. В ранній період виявлені невеликі напівземлянкові житла, подібні до відкритого житла с. Ломовате, а також значний процент ліпної кераміки, що й було простежено на інших ранньочерняхівських поселеннях у Надпоріжжі (Микільське) та на Нижньому Подніпров'ї (Грушівка). Добре обгрунтоване датування поселення у с. Ломовате ставить його на одне з перших місць серед ранньочерняхівських пам'яток подібного роду.

Прибережна ділянка поселення у с. Леськи, де сполучаються наземні й заглиблені у землю житла, відбиває перехідний етап розвитку домобудівництва у черняхівській культурі. Переважання ліпної кераміки на цій ділянці поселення та сполучення ранніх знахідок (здвоєна ручка амфори) з більш пізніми відбиває характерну картину розвитку поселення.

Більш пізній етап еволюції пам'яток черняхівського типу в районі м. Черкаси представлений матеріалами на віддаленій від берега частині поселення у с. Леськи і, головним чином, у Червоній Слободі. Повернення до традиційних, заглиблених у землю жител поряд з новою формою великих видовжених будівель є дуже показовим. Тут вже замість вогнища виявлено глинобитну піч у кутку, добре утрамбовану долівку — все це являє нові риси влаштування жител першої половини I тисячоліття н. е. Разом з тим пропорції житла і звичайна стовпова конструкція вказують на зв'язок з попереднім етапом, що простежується у матеріалах розкопок поселення у с. Леськи (у віддаленій від берега частині).

Стіни житла у с. Червона Слобода також, очевидно, були плетені з пруття та обмазані глиною. Житло не згоріло, внаслідок чого в ньому немає такого розвалу обмазки, як в Леськах. Воно було залишене мешканцями з невідомих нам причин. Про причини припинення життя на поселенні у Червоній Слободі сказати важко, але основний період його існування відноситься до IV ст. н. е. Характерне цілковите переважання у цей період гончарної кераміки. Розвідки 1959 р., згадані на початку статті, привели до виявлення ряду інших подібних пізньочерняхівських пам'яток, розташованих далеко від берега Дніпра. В епоху складних політичних подій і боротьби, пов'язаної з переселенням народів, місцеве населення, природно, уникало селитись вздовж великих водних магістралей. Відомі пізньочерняхівські пам'ятки, наприклад, Ягнятин, Данилова балка, Журавка Ольшанська та інші, які розміщувалися на безіменних рівчачах, далеко від берегів великих річок.

* Підрахунки кераміки у с. Червона Слобода (за матеріалами розкопок 1958 р.).

** В дужках позначена кількість уламків вінець.

Підрахунки кераміки на поселеннях вказують на необхідність застосування статистичного методу. Це спостереження не нове. Наприклад, Є. В. Махно в своїх роботах завжди дає чітку картину розподілення типів і груп кераміки у процентних відношеннях. В той же час багато дослідників замість об'єктивних цифр часто наводять свої суб'єктивні враження від матеріалу.

На ранньочерняхівському поселенні у с. Ломовате можна відзначити переважання місцевої ліпної кераміки і виділити типи посуду: 1) характерні черняхівські горщики з відігнутими назовні вінцями; 2) банкоподібні горщики з невеликим розширенням тулуба у верхній частині, дуже близькі іноді до кераміки типу Корчак; 3) горщики видовжених пропорцій з вінцями у вигляді раструба, виготовлені з глини з домішкою шамоту і нагадують посудини скіфського часу. Орнамент на цих горщиках з пальцевими вдавленнями по краю чи по валику під вінцями відомий також на горщиках скіфського типу⁸. Цей посуд нечисленний серед ліпних горщиків. Мало зустрінуто на поселенні мисок-кришок, які нагадують пізньоскіфські, мисок з вертикальним краєм, добре профільованих, які близькі до зарубинецьких, вкритих лощенням, та сковорідок з незначно загнутим краєм. У с. Леськи, в прибережній частині, зустрінуто подібні типи горщиків і сковорідок, про що зазначалось вище. Частина посудин виготовлена з глини із значною домішкою піску і має коричнювату поверхню, менша частина кераміки виготовлена з глиняного тіста з шамотом і має жовтувату поверхню (горщики з краєм у вигляді раструба, кришки пізньоскіфського типу, сковорідки). Процент ліпної лощеної кераміки, судячи з розкопок у с. Ломовате, незначний (кубки, миски).

В пізніший період, з розквітом гончарного ремесла, ліпна кераміка була майже повністю витіснена з ужитку. Тимчасом знайдена незначна кількість уламків ліпного посуду на поселенні у с. Червона Слобода свідчить, що там продовжували ліпити горщики за старими взірцями. Вони мають злегка відігнуті вінця і плавно розширені плічка у верхній третині висоти горщика. В епоху переселення народів, після поразки центрів гончарного виробництва, повинні були відновитися традиції виготовлення ліпної кераміки, які вкоренилися з перших століть н. е. Подібний ліпний посуд з с. Ломовате знаходить аналогії у матеріалах розкопок В. К. Гончарова в Луці Райковецькій⁹, Д. Т. Березовця, Н. В. Лінки і Г. М. Шовкопляс в районі Пеньківки середини та другої половини I тисячоліття н. е.¹⁰ Пізні етапи розвитку пам'яток черняхівського типу не обов'язково повинні характеризуватись існуванням форм гончарного посуду, який не встиг глибоко вкоренитися і швидко вийшов з ужитку.

Зміни в домобудівництві і причини заміни ліпного посуду гончарним на ряді черняхівських поселень добре з'ясовуються, на нашу думку, швидким культурно-економічним розвитком місцевих племен у першій половині I тисячоліття н. е. і тісними взаємозв'язками з пізньоскіфським еллінізованим та сарматизованим населенням Півдня.

Перевірка накресленої лінії еволюції черняхівських пам'яток на підставі розкопок у районі м. Черкаси, а також деяких висловлених припущень повинна бути справою наступних розвідок та розкопок. В усякому разі порівняльне вивчення пам'яток одного типу, розташованих поблизу, слід продовжувати у великих масштабах.

⁸ Н. Н. Погребова. Позднескифские городища на Нижнем Днепре. — МИА, № 61. М., 1958, стор. 171, рис. 27; стор. 185, рис. 34, 1.

⁹ Нариси стародавньої історії Української РСР. К., 1957, стор. 366, рис. 4.

¹⁰ І. Г. Шовкопляс. Археологічні дослідження на Україні (1917—1957). К., 1957, стор. 279, рис. 2, 3; КСИА, вып. 8. К., 1959, стор. 37—45; МИА, № 108. М., 1963, стор. 145—242.

Э. А. СИМОНОВИЧ

**СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ
ПАМЯТНИКОВ ЧЕРНЯХОВСКОЙ КУЛЬТУРЫ
В РАЙОНЕ г. ЧЕРКАСС**

Резюме

Сравнительное изучение близко расположенных, но во многом отличных друг от друга черняховских памятников в районе г. Черкассы позволяет поставить вопрос в целом об эволюции домостроительства, керамики и материальной культуры периода первой половины I тысячелетия н. э. в Среднем Поднепровье. В статье приведена краткая характеристика поселений Ломоватое— I, Лески и Червона Слобода, существовавших со II в. н. э. по IV в. н. э. Наиболее раннее поселение — Ломоватое — I отличается небольшой углубленной в землю жилой постройкой и большим процентом (до 50%) лепной керамики. Более позднее и дольше существовавшее поселение в с. Лески дает ранние материалы в прибрежной части и позднейшие — в отдалении от берега, являясь своего рода хронологически переходным памятником. Поселение в Червонной Слободе характеризуется большими слегка углубленными в землю постройками, а также увеличением гончарной посуды. Традиционные формы лепной керамики и черняховские полуземляночные жилища продолжают встречаться на самых поздних этапах черняховской культуры, причем намечается сходство некоторых особенностей этой посуды с той, которая обнаружена на наиболее ранних поселениях второй половины I тысячелетия н. э.